

Kaszt és társadalmi egyenlőség? Vita a 21. századi Indiában

Új-Delhi központjának több szimbolikus jelentőséggel bíró pontját tüntető diákok vették birtokukba az elmúlt hónapokban. A helyi média vezető hírei között szerepelt az AIIMS (*All India Institute of Medical Sciences*) medikusainak éhségstrájkja, delhi neves informatikusképző intézetének, az IIT (*Indian Institute of Technology*) diákjainak, valamint India legelismertebb menedzserképző intézetének az IIM (*Indian Institute of Management*) hallgatóinak zajos utcai tüntetései. Transzparenseiken az indiai központi kormány humánerőforrásokért felelős miniszterének, Arjun Singhnek a lemondását követelték, illetve a Singh által újra felvetett rezervációs rendszer életbe léptetése ellen tiltakoztak. A szerző e jelenség társadalmi hátterét igyekszik alaposabban feltárni.

India rohamos gazdasági-politikai átalakulását figyelve szinte magától értetődően fogalmazódik meg a kérdés: mi történik a kaszttal, a kasztszisztemmel ebben az új kontextusban? Eltűnőben van, vagy átalakulóban? Az empirikus példák sokasága azt igazolja, hogy az előbbiről semmiképpen nincsen szó, sőt bizonyos értelemben „fellendülő” korszakát éli. A szociológusok többsége egyetért abban, hogy a kaszt – dinamikus társadalmi jelenségként – sokkal inkább átalakulóban van jelenleg. Az ilyen jellegű megállapítások mára szinte közhelynek számítanak, és nem vezetnek el a jelenség magyarázatáig. Azt érdemes tehát inkább megvizsgálni, mik azok a társadalmi átalakulások, amelyek az elmúlt évtizedek Indiájában tapasztalhatók, és továbbra is leírhatók-e a kaszt fogalmával, vagy pedig a társadalmi megosztottság egyéb kategóriáit – ilyen például az osztály (*class*) – kell-e inkább ehhez segítségül hívni. Ez utóbbira az elmúlt évek indiai szociológiai és nem utolsósorban jogalkotói gyakorlatában, melynek valóságteremtő ereje a gyakorlati példák tanúsága szerint tagadhatatlan, számtalan kísérlet történt. A későbbiekben bemutatott kvótarendszervita is e kérdés elméleti buktatóit és gyakorlati megvalósításának nehézségeit taglalja.

Louis Dumont (1981) *Homo Hierarchicus* című írása az indiai kasztszisztemről megadta az elméleti alaphangot, mely máig visszacseng a kaszt körül megfogalmazódó vitában. Függetlenül attól, mennyire értünk egyet a gyarmati rendszer Indiájának hierarchikus felépítéséről alkotott elképzelésekkel, érdemes a kasztot egy újfajta perspektívából szemlélni. Ez az új megközelítés úgy tekint a kasztra, mint önazonosságot adó, a társadalomban helykijelölő és az önbecsülés elsődleges forrásaként funkcionáló társadalmi kategóriára (Gupta 2004). Ezen utóbbi jellemzők nehezen érthetők meg a kasztszisztem egydimenziós, pusztán hierarchikus feltételezéséből kiindulva. Első lépésként, mint azt Gupta is ajánlja, a kasztot elkülönült identitásként, egyfajta kognitív keretként érdemes kezelni (mely definiálja az én/mi szerepét a rendszerben, és a másokhoz való viszonyulás kialakításában igazít el), majd ebből az elképzelésből tovább építkezve, egy

többszörösen összetett (gyakran egymással versengő, belső ellentmondásokkal terhes) hierarchia-rendszert felvázolni.

E kettős modellt használva (egyszerre identitásalapú és hierarchikus megközelítés) érthetőbbé válnak az utóbbi évtizedek kasztpolitikái Indiában, melyek szinte valamennyi politikai szerveződés és – bármennyire is paradox módon hangzik – az indiai demokrácia alapját alkotják. Világossá válik ezenfelül a csupán látszólag rögzített, „kőbe vésett” kaszt és a jelenben tapasztalt nagyfokú társadalmi mobilitás egymáshoz való viszonya is.

Az ötvenes évek indiai szociológiai irodalma szólt először a kaszt lokális relevanciájának kiterjedéséről interregionális szintre, a kaszt horizontális térnyerését állapítva meg. Srinivas az 1970-es években kiemeli (Srinivas 1972), hogy a kasztok kiléptek azokról a hagyományos foglalkozási területekről, melyek korábban meghatározták őket, és ugyanakkor bekapcsolódtak a demokratikus India (kaszthalapú) képviseleti rendszerébe és kiélezett versennyel átszótt politikai világába. A klasszikus hindu hierarchiát, mely hagyományosan a *rituális tisztaság/tisztátalanság skálája mentén* épült fel, felülírja a „domináns kaszt” elve. Azaz egyes, hagyományosan kevésbé „tisztá” – *szatvikus* – kasztok adott kontextusban, például egy helyi közösségben, gazdasági, politikai erejük megnövekedésével¹ felülkerekedhetnek, és a teljes korábbi hierarchiában jelentős átalakulásokat okozhatnak. Minderre a közelmúlt indiai társadalomkutatása számtalan empirikus példával szolgál. Számunkra itt csupán annyi a kiemelendő és megjegyzendő, hogy 1. a kaszt nem olyan értelemben fix, társadalmi pozícióját nézve megváltoztathatatlan kategória, mint azt korábban sokan hinni vélték; 2. maga a kasztrendszer nem valamilyen uniform, egydimenziós rendszer, hanem helyi hierarchiák sokaságából tevődik össze; 3. e hierarchiák időben és térben változóak.

A kaszt megújult politikai szerepnyerése

2006 tavaszán Újdelhi központjának több szimbolikus jelentőséggel bíró pontját tüntető diákok vették birtokukba. Az AIIMS (*All India Institute of Medical Sciences*) medikusainak éhségsztrájkja, delhi neves informatikusképző intézete, az IIT (*Indian Institute of Technology*) diákjainak, valamint India legelismertebb menedzserképző intézete, az IIM (*Indian Institute of Management*) hallgatóinak zajos utcai tüntetései a helyi média vezető hírei között szerepeltek. Transzparenszeiken az indiai központi kormány humán erőforrásokért felelős miniszterének, Arjun Singhnek a lemondását követelték, illetve a Singh által újra felvetett rezervációs rendszer életbeléptetése ellen tiltakoztak. A demonstráló diákok szerint azzal, hogy az indiai kormány a jövő tanévtől valamennyi központi állami irányítás alatt álló informatikai, orvosi és menedzsmentre szakosodott felsőoktatási intézményben a felvételi helyekből huszonhét százalékot az alsó kasztokból érkező OBC-k (*Other Backward Classes*²) számára tart fenn, ellehetleníti az úgynevezett „általános kvótában” induló diákok helyzetét. Az érveik a következők: 1. olyan erős versenyhelyzetet teremt köztük, amelyben a kiválóan teljesítők számára sem garantált a bejutás a szűkös férőhelyek miatt; 2. ellentmond a nyugati liberális kapitalizmusból ismert szabad versenyszellemnek, mivel nem érdem, hanem egyéb kritériumok – például szociális helyzet – szerint jutnak be sokan az említett intézményekbe; 3. közép-, illetve hosszú távon az intézmények „felhígulásához”, szakmai színvonalának csökkenéséhez vezet,

ami nemcsak hogy nemkívánatos fejlemény, hanem kifejezetten ellene szól India gyorsuló fejlődésének.

Az idézett érvelés egy nagyon leszűkített, a megszólaló felső kasztbliek érdekeit és társadalomban betöltött pozícióját tükröző látásmód. A probléma ennél lényegesen tágabb szociális kontextusra és mélyebb történeti gyökerekre vezethető vissza: a diákok által felsorolt érvek valójában egy társadalmi réteg – nevezzük „elitnek” – jellegzetes diskurzusából vételeződnek, és inkább szimptomatikus, mint magyarázó értékűek.

Ugyanakkor megkerülhetetlen társadalmi tény a 21. század Indiájában, hogy a lakosság jelentős része, akiket ma *dalit* néven ismerünk (korábban érinthetetlenek, illetve a legszűkebb kasztkokhoz tartozók), emberi méltóságától megfosztva, szociális-gazdasági felemelkedés, megfelelő lehetőségek híján él évszázadok óta, holott a demokratikus India megalakulása – vagyis 1947 – óta alapvető emberi jogként mindegyikre alkotmányos garanciák vannak.

Pozitív gyakorlat

Sharad Babu egy chennai (madraszi) dalit közösségből származik. Nagy valószínűséggel ma a nagyváros valamelyik utcai étkezdéjében lenne felszolgáló, vagy *idlitet* (indiai rizslépenyt) áruló mozgóárus, ha nem élhetett volna az IIM-Ahmedabad (Gudzsarat állam) menedzsmentintézete által alkalmazott kvótarendszerrel. Írástudatlan édesanyja biztatására, a támogató otthoni közegnek és e speciális rezervációs politikának köszönhetően jutott be az intézménybe, majd sikeres elvégzése után 2006-ban vette át diplomáját Narayana Murthytól, a jeles intézmény igazgatójától, az Infosys cég világhírű alapítójától.

„India hátrányos helyzetű csoportjai csak ilyen esélynövelő rendszerek segítségével juthatnak előbbre. A kvótarendszernek köszönhetően szerezhettem diplomát” – mondja Babu. Majd gyorsan hozzáteszi, hogy a rendszer nyújtotta lehetőségekkel a továbbiakban nem kíván élni, meghagyva azokat a rászorulóknak.

„Fontosnak tartom, hogy az úgynevezett tehetős rétegeket (*creamy layers*) kiszűrje a rendszer a kedvezményezettek soraiból, hiszen csak így lehet kellőképpen hatékony, és éri el azokat, akiknek valójában szüksége van a segítségre.”

Babu azokra a hagyományos hindu kasztrrendszer szerint hátrányos helyzetű kasztkból, valamint törzsi csoportokból (*Other Backward Classes*, OBC) származókra utalt, akikre származásuk alapján ugyan vonatkoznának a kvótarendszer által nyújtott lehetőségek, ám gazdaságilag már felzárkóztak az indiai középosztályhoz, tehát a megkülönböztetett bánásmódnak már nem lehetnek a kedvezményezettjei.

Ellenérvek

A legutóbbi, 1990-es, nagy társadalmi visszhangot kiváltó rezervációs vita annyiban mindenképpen új fordulatot vett, hogy a rezerváció mellett és ellen szólók tábora közötti korábbi, éles és egyértelmű választóvonal valamilyen mértékben töredezni látszik. A kvótarendszer kedvezményezettjei között felbukkannak olyan hangok, melyek paradox módon a rezerváció ellen szólnak, és nem szükségszerűen ugyanazon okoknál fogva,

mint az utcán tüntető középosztálybeli fiatalok. Az indiai társadalom *mainstream*, neo-liberális, elitista sajtója, mely nagyvárosi, magas kasztbeli értelmiségiek kezében van,³ és egyfajta „társadalmilag beágyazott”, nem éppen elfogulatlan álláspontból szemléli és reprezentálja a történéseket, előszeretettel szerepelteti ezeket az új, a rezervációt ellenzők táborát erősítő hangokat. Egy nevét kiadni nem kívánó dalit diák például azt részletezi, hogy olyan első generációs írástudóként, aki eljutott egy rangos felsőoktatási intézménybe, illetve biztos karriernek és jól fizető állásnak néz elébe, óriási nyomás nehezedik rá a család és a tágabb közösség részéről, és ez azután gyakran közösségi feszültségekhez, egyéni drámákhoz vezet. Mások arra panaszkodnak, hogy kvótával bejutni egy elit intézménybe ugyan első látásra nagy lehetőségnek tűnik, ám a kvóta egyben stigmaként is funkcionál: az így bejutott diákok nehezen képesek elfogadtatni magukat, a „másságukat” tanulóveik alatt sem tudják levetkőzni. Eltérő társadalmi közegekből érkeztek, nehezebben barátkoznak közép-, illetve felső középosztálybeli, nagyvárosi családokból érkező társaikkal, többnyire egymás társaságát keresik. Vannak, akik pszichés problémákkal küszködnek, egyrészt a hirtelen megnövekedett tanulmányi követelményekből, másrészt az új környezet kihívásaiból adódóan. „Az angol oktatási nyelv gondot jelent a kvótás diákoknak. Idegenséggérzettel, fokozódó stresszel jár a megszokott otthoni, vidéki-falusi környezetből kiszakadással párhuzamosan és az új intézmények globalizált, urbánus világával való hirtelen szembesülés során” – jegyzi meg Sonpar klinikai pszichológus.

A fenti empirikus példák látszólag egybecsengenek azokkal az ideologikus érvelésekkel, melyek a rezervációs politika célkitűzéseivel ellentétes, negatív hatásokkal érvelnek. E logika szerint a látszólag az esélyegyenlőség megteremtésére hivatott technika a társadalmi megkülönböztetés és stigmák újratermelőjévé, szociális feszültségek és egyéni tragédiák forrásává válik. Az okfejtés csupán ott sántít, hogy a társadalmi igazságosságot elősegíteni igyekvő gyakorlat tökéletlenségeit, a végrehajtásban (mely kétségtelenül komoly feladat elé állítja a fentiekben megnevezett intézményeket) ejtett hibákat magával az esélyegyenlőséget és nagyobb társadalmi igazságosságot előírányzó elvvel, politikai célkitűzéssel igyekszik összemosni, azaz a kvótarendszer ellenzői rossz bábaként a fürdővízzel együtt csatornába öntenék Mandal és Arjun Singh csecsemőjét...

A Mandal-jelentés

India hátrányos szociális helyzetű, több évszázados társadalmi megkülönböztetéssel küzdő társadalmi csoportjainak (kasztjainak, illetve kaszton kívüli csoportjainak) társadalmi integrációja – mind szociális, mind gazdasági értelemben – olyan megkerülhetetlen kérdésnek látszott, mely megelőzte még a független indiai nemzetállam megteremtésével együtt járó társadalmi modernizációs és homogenizációs elképzeléseket is. Madrasz Előljáróságban (*Madras Presidency*) például 1918-ban vezették be az első rezervációs törvényeket.

A független India központi kormányának első, hátrányos helyzetű csoportokat vizsgáló bizottsága 1953-ban alakult Kaka Kalelkar vezetésével. A bizottság megállapításai szerint a rezervációs kedvezményekben részesülő csoportoknál az adott közösség szociális helyzetét kell a hatóságoknak figyelembe vennie, megelőzve a származás szerinti kategorizációt. A bizottság elnöke azonban súlyos fenntartásokkal élt a szakértői cso-

port jelentésével és ajánlásaival szemben, így végül az nem került hivatali betérjesztésre, parlamenti vitára.

1979-ben született meg az azóta komoly hírnévre szert tett Mandal-jelentés (*Mandal Report*), mely a központi kormány által kijelölt, B. P. Mandal által vezetett bizottság felmérései alapján készült.⁴ A felmérés tizenegy mutató⁵ segítségével igyekszik megállapítani és körülhatárolni India szociálisan, illetve gazdasági és oktatási téren elmaradott közösségeit (*Socially and Educationally Backward Classes*, SEBC). 3743 olyan kasztot jelölnek meg az eredmények, melyekre a hátrányos helyzetű kaszt (*Backward Cast*) megnevezést alkalmazzák, mindez India teljes lakosságának ötvenkét százalékát jelentette 1979-ben.

A jelentést az akkori belügyminiszter, B. Singh elé 1980-ban terjesztették be, mely a hátrányos helyzetű kasztok, volt kaszton kívüliek és egyéb hátrányos helyzetű csoportok számára speciális kvóta-, azaz rezervációs rendszer bevezetését javasolja. Az ajánlás huszonnégy százalékban jelöli meg a rezerválni kívánt helyek arányát az állami központi intézményekben. Ugyanebben az évben további tíz százalékkal bővül a rezervált helyek száma azon hátrányos szociális helyzetű társadalmi csoportok számára, amelyekre a korábbi huszonnégy százalékos kvóta nem vonatkozott.

A Mandal-jelentés irányelveinek bevezetésére vonatkozó első lépésekre csak 1989-ben, kilenc évvel később kerül sor. Az elhatározás az 1989–1990-es években India-szerre tömeges tüntetéseket váltott ki, diákok vonultak Delhi és más nagyvárosok utcáira,⁶ akik a felső kasztok érdekeit védve a *dalitok* pozitív megkülönböztetése ellen és az oktatási szférában a „érdem- és teljesítményalapú” elbírálás (*merit system*) mellett tüntettek.

Újabb két évbe telt, mire az Indiai Legfelsőbb Bíróság – minden korábbi jogi akadályt elhárítva – létrehozta a kvótarendszer bevezetéséhez szükséges jogi környezetet. 1993-ban a Mandal-jelentésnek korábban csak a központi állami felsőoktatási intézményekre vonatkozó rezervációs rendelkezéseit kiterjesztették az összes központi állami munkahelyre. 2006-ban Arjun Singh, az indiai kormány humán erőforrások minisztere Mandal II néven leporolja a több mint egy évtizedes aktákat, és újra szorgalmazza az esélyegyenlőségi törvény érvényesítését az összes központi felsőoktatási intézményben, beleértve a napjainkban legnépszerűbb informatikai (IT) és menedzsment- (IIM) képzést biztosító intézményeket is.

India alkotmánya alapvető emberi jogként esélyegyenlőséget garantál minden állampolgára számára, így a munkaerőpiacra vonatkozóan is. A Mandal-jelentés (1979) megalkotói azonban úgy érezték, hogy az az érdemen és teljesítményen alapuló rendszer, mely a munkaerőpiacot jellemzi, nemhogy megszüntetné a társadalom különböző szegmensei közötti különbségeket, hanem éppen elmélyíti azokat. A probléma orvoslására dolgozták ki azt a kvótarendszert, mely rezervált helyeket biztosít a történetileg, szociálisan hátrányos helyzetű kasztokból és társadalmi csoportokból érkezők számára. E rezervációs politika kiterjed az olyan elit szférákra és foglalkozási csoportokra is, mint amilyen az orvosi és az informatikusi (IT) pálya. Míg a lehetőségek egyenlő esélyének elve (*equality of opportunity*) az individuum szintjén kell hogy érvényesüljön, a rezervációs politika csoportokat⁷ szólít meg. Míg az előbbi jog érvényesítéséért a bíróságok felelnek, az utóbbi elérésére a törvényhozás által megszabott keretek között létrehozott *policy* irányulnak. E kétfajta, alkotmányos alapokon nyugvó, ám gyakran ellentétes érdek harmonizálása, egyensúlyban tartása számos vita forrása Indiában. A legutóbbi megjelenésének leheztünk szemtanúi 2006 tavaszán.⁸

Az akadémia fenntartásai

Számos szakértői, akadémiai vélemény született az elmúlt évtizedek során a sokat vitatott, politikailag többszörösen exponált Mandal-jelentés kapcsán, választ keresve az egyre sürgetőbb társadalmi egyenlőtlenségek feloldására. A szakvélemények megállapítják, hogy az indiai kormánynak a kívánt cél eléréséhez, mely a hátrányos helyzetű csoportok felemelése, egy többlépcsős modellben kell gondolkodnia. A modell részeként az alapfokú oktatási rendszer minőségének lényeges javítása szükséges, több szakképesítést nyújtó középfokú intézmény létrehozása, illetve az azokhoz való hozzáférés biztosítása, valamint a munkahelyteremtő vállalkozások segítése stb. Valamennyi szakértői vélemény hangsúlyozza, hogy a kérdést nem szabad rövid távú politikai céloknak alárendelni, mint ahogy az eddig több alkalommal történt.⁹

Problematisz ezenfelül a Mandal-jelentés szóhasználata is. Krishna Iyer bíró szerint valóságos „fogalmi katasztrófaterület”. Félreértésekre ad okot például a *class*, azaz „osztály” szóhasználat: *backward class*, azaz hátrányos helyzetű osztályt említ a szöveg többször a *backward cast*, azaz a ’hátrányos helyzetű kaszt’ terminus helyett, illetve a kettőt inkonzekvens módon cserélgeti. A szociológia irodalmából jól ismert, hogy míg az utóbbi zárt társadalmi kategória, az előbbi nem az. Ugyan egy individuum osztályhoz tartozása élete során változhat, kasztot cserélni nem tud (az más kérdés, hogy magának a kasztnak a státusa, mint azt a bevezetőben említettük, jelentősen változhat az egyén és a közösség élete során). Amennyiben hátrányos helyzetű osztályokban gondolkodik a jelentés (és alkalmazásakor a megbízó kormány), akkor az az egyént célozza meg, amennyiben kasztról beszél, közösségekben gondolkodik. A kettő nehezen kombinálható, számos félreértelmezésre, gyakorlati nehézségre ad okot. A jeles szociológus, Dipankar Gupta (2006) az *Other Backward Classes (OBC)* megjelölést az indiai alkotmányba foglalt *Scheduled Castes (ST)* kategóriával ütközteti, és rámutat a két fogalomhasználat közötti diszkrepanciákra.

A *Scheduled Castes* megjelölést a volt „érinthetetlenek” definiálására (ami önmagában is trükkös és nehéz feladat, mondja Gupta), illetve az alacsony kasztbeliek megnevezésére hívták életre. Ez a definíciós folyamat kizárólag kasztmegfontolásokat követ, a gazdasági, iskolázottsági faktor egyáltalán nem kerül a figyelem középpontjába. A Mandal Bizottság *backwardness* (’elmaradottság, hátrányos helyzet’) fogalma végtelenül problematisz, és ingoványos szakmai alapokra próbál építkezni. Azzal, hogy a *classes*, azaz *osztály* megnevezést alkalmazza, valójában trükkösen igyekszik elfedni a kaszt létező társadalmi gyakorlatát. Mi sem bizonyítja a valós szándékot jobban, mint hogy a jelentés kevert kritériumrendszere (társadalmi és gazdasági, iskolázottsági szempontok egybe) a *backwardness* megállapításához jóval magasabb pontszámokat ad a szociálisan (tehát történetileg) hátrányos helyzetű csoportoknak (kasztoknak), míg a gazdasági elmaradottságot alig pontozza. Ennek eredményeként az alacsony kasztok „biztos befutókként” szerepelnek az OBC-listákon, míg a nehéz gazdasági helyzettel rendelkező csoportok minimális eséllyel kerülnek fel rá. Különösen elgondolkodtató ez a definíciós rendszer akkor, mutat rá Gupta, mikor tudvalévó, hogy nem minden, történetileg hátrányos helyzetű kaszt küzd gazdasági nehézségekkel, az ellentéte azonban nagyon sokszor igaz, azaz az OBC-ben nem szereplő kasztok között számos nagyon szegény, állami segítségre, kiemelt bánásmódra szoruló közösség van. Szociológiai közhelynek

számít az indiai tradicionális társadalmi hierarchiák kellő ismeretének birtokában, hogy vidéken sok helyütt az úgynevezett „alacsony kasztok” voltak azok, amelyek a brahminokat messze túlszárnyaló kegyetlenséggel bántak a volt „érinthetetlenekkel”, ma pedig az OBC-törvény ezeket az alacsony kasztokat is kritikátlanul „jutalmazza”. Ez a helyzet például Dél-Indiában, ahol az érinthetlenség a legnagyobb méreteket öltötte, és a leg súlyosabb társadalmi sérelmeket idézte elő a múltban.

Gupta megjegyzései nyomán az mindenképp elgondolkodtató, hogy változik a 21. század Indiájában a kaszt fogalma. Egyrészt azért, hogy az állam próbálja a kasztot egy orientalista diskurzushoz illeszkedve, nyugati fogalmi keretek között értelmezni (osztály), másrészt, hogy ez az állami, hivatalos diskurzus további identitáspolitikákat „termel” a szélesebb politikai-társadalmi nyilvánosságban. (Azokra az erősödő dalit, OBC-mozgalmakra gondolok, melyek az utóbbi évtizedekben nagyon látványosakká váltak, valamint a mostani Mandal-ellenes megmozdulásokban is megmutatkozó, politikailag aktívává váló „középosztályra”, hogy csak néhányat említsek a közelmúlt példáiból.)

Gupta ezeket a felerősödött identitáspolitikákat magas konfliktuspotenciáljuk miatt egyértelműen negatív fejleménynek tekinti az indiai társadalomban, és nagyrészt a politikai vezetés, a rezerváció fogalmát félreértelmező, azt rosszul használó kormányok számlájára írja.

További kritikai észrevételként merül fel a jelentéssel és az abban megfogalmazott ajánlásokkal kapcsolatban, hogy az úgynevezett *affirmative action*, azaz esélyegyenlőségi politika több változata létezik (Sivaramayya 1997:224): 1. kompenzáció, korábbi társadalmi sérelmek rendbetétele (*compensation, reparation*), 2. arányos egyenlőség (*proportional equality*), illetve 3. újraosztó igazságosság (*distributive justice*). A kompenzáció (*compensation, reparation*) elve több szerző szerint Indiában nehezen alkalmazható (lásd Sivaramayya 1997), hiszen a több évszázados megkülönböztetésért, elnyomásért nem vonhatók felelősségre a mostani fiatalok. Ami a helyzetet még bonyolítja, hogy a hindu kasztrendszer igazságtalanságait orvosolni hivatott rendszer az általános kvótába tartozó (tehát nem kedvezményezett) mozlímokat, keresztényeket is „sújtja”. Az arányos egyenlőség elve (*proportional justice*) sem alkalmazható egy olyan társadalomban, ahol a szociális-gazdasági különbségek nagyok.¹⁰ Ezen elv szerint ugyanis a javak érdem szerinti elosztása történik, mely a probléma újratermelődéséhez, sőt elmélyüléséhez vezethet. Az egyedüli elfogadható megoldás a szerzők szerint az újraosztó igazságosság (*distributive justice*), mely nemcsak a múltbeli sérelmekre keres kompenzációt, hanem a jelenlegi közösség javait osztja újra egy igazságosabb rendszer szerint.

Mindezen szigorúan elvi, fogalmi kritikákon túl a kritika egy másik síkon technikai kifogásokkal élve többek közt azt hiányolja, hogy a mostani felsőoktatást érintő rendelkezések csak a „jéghegy csúcsával” foglalkoznak, figyelmen kívül hagyva a probléma gyökerét, az alapfokú állami oktatás súlyos hiányosságait. Hangsúlyozzák, hogy a társadalmi igazságosság elvét éppen az elemi oktatás szintjén kellene újragondolni, minden másfajta próbálkozás politikai cinizmusnak, szemfényvesztésnek minősül. Fontosnak tartják továbbá a számítástechnikai szakirányú középiskolai képzés kibővítését, elérhetővé tételét a hátrányos helyzetű családokból érkező tanulók számára, valamint a kedvezményezettek számára munkahelyteremtő programok beindítására szólítják fel a kormányt.

Déli tapasztalat, bevált gyakorlat

India déli államaiban (Karnataka, Tamil Nadu, Kerala, Andra Pradesh) a kvótarendszer több évtizedes gyakorlatra tekint vissza, és a tapasztalatok egyértelműen pozitívak. A most északon hevesen tiltakozó elitszakmákat is beleértve (orvosi, informatikai és menedzserszak) szociális sikertörténetként könyvelhető el a kvótarendszer bevezetése. Tamil Naduban például a központi felsőoktatási intézményekbe hatvankilenc százalékban vesznek fel „kvótás” diákokat. A déli példa több évtizedes tapasztalata cáfolja azokat a 2006-os északi aggályokat, hogy a kvótás diákok tömeges megjelenése e rangos felsőoktatási intézményekben színvonalcsökkenéshez, az intézmény presztízsvesztéséhez vezethet.

„A bangalori Állami Jogi Intézet Egyeteme (*National Law Institute University*) 1973 óta, a kvótarendszer első hullámban történő bevezetése óta fogad OBC, azaz alacsony kasztbeli, illetve hátrányos gazdasági helyzetű diákokat. Ennek ellenére az intézet az ország egyik legrangosabb jogi egyeteme tudott maradni” – szögezi le S. K. Kurup oktatáskutató.

Északon további kritikaként említik a rezerváció bevezetése ellen, hogy a kvótás diákok jelentős része nem fejezi be tanulmányait, az évek során kihullanak. A déli tapasztalat nem ezt igazolja. „Keményen kell dolgoznunk ezekkel a diákokkal, de azt kell mondanom, hogy az eredmények nagyon biztatóak” – nyilatkozza az egyik rangos menedzsmentintézet igazgatója.

Az Észak- és Dél-India eltérő történeti tapasztalatairól, társadalmi szerkezetéről, kulturális örökségéről szóló diskurzusok látszanak újratermelődni azokban a vitákban, melyek az igazságos(abb) társadalomról, a társadalmi javak újraelosztásáról, az elit szerepéről és tehervállalási kötelezettségéről, a hátrányos helyzetű csoportok esélybehozásáról, egy tervezhető, modern Indiáról szólnak 2006-ban.

Baloldali forradalom

India nem rejtheti véka alá azt a Keralától a nepáli határig húzódó és egyre szélesedő „vörös zónát” sem, melyet az indiai *naxaliták* (maoisták) tartanak ellenőrzés alatt, egyfajta radikális marxista társadalmi berendezkedést és forradalmi igazságot hirdetve. Nem elhanyagolható az a tény sem, hogy a *naxaliták* hátszaga éppen az említett *dalit* lakosság és a nyomor. Az indiai lakosság írástudását jelző növekvő mutatók ellenére az alacsony kasztbeliek és volt kasztrendszeren kívüliek között (*Scheduled Casts*) tízből alig négy *dalit* írástudó. A helyzet még ennél is rosszabb a törzsi népeknél (*Scheduled Tribes*), közöttük tízből heten írástudatlanok. Amennyiben az indiai kormány nem tesz felelős lépéseket – hosszú távú programokban gondolkodva – a *dalit* lakosság és egyéb hátrányos helyzetű társadalmi csoportok, kasztok megszólítására és azok felemelése érdekében, az ország kiterjedt szociális-politikai feszültségeknek néz elébe. Bombay, Delhi, Bangalore és a többi globalizált nagyváros erős fogyasztói kultúrával rendelkező, minden gazdasági és ezzel együtt politikai hatalmat saját kezben koncentráló elitje és a fejlődésben egyre inkább leszakadó „második India” közötti különbségek ijesztőek, a következmények pedig várhatóan súlyosak. Minden pakisztáni, nepáli és egyéb szeparatista aggályt felülírva az indiai nemzetállam legfőbb ellensége éppen ez a belső szociális-politikai feszültség lehet a közeljövőben.

JEGYZETEK

1. India bizonyos részein élnek olyan kasztok, amelyek hagyományosan a *shudra*, azaz érinthetetlen kategóriába tartoztak, ám az utóbbi évtizedekben a szabad kereskedelem bevezetésével, az alkoholforgalmazás és -fogyasztás liberalizációjával jelentős jövedelmekre tettek szert. Mivel a magas kasztbeliek számára az alkohollal való kereskedelem továbbra is tisztátalan, ezáltal nemkívánatos foglalatosságnak számít, ez a jól jövedelmező kereskedelmi terület nyitva állt a volt *shudra* közösség előtt, s ennek révén a gazdasági hasznon keresztül hamarosan megnövekedett társadalmi státusra is szert tettek.
2. Az OBC (*Other Backward Classes*) a Mandal-jelentésben alkalmazott összefoglaló kategória a volt „érinthetetlenek” és egyéb alacsony kasztbeliek (tehát szociális, történeti igazságtalanságok, stigmák elszennvedői), illetve az egyéb gazdasági és oktatási értelemben hátrányos helyzetű csoportok *együttes* (sic!) megjelölésére. Az OBC-k pontos meghatározása szociológiai értelemben problematikus, éppen a kettős szempontrendszer – szociális és gazdasági, oktatásbeli lemaradottság – szakszerűtlen összemosása miatt, amit még tovább bonyolít a kérdés erős átpolitizáltsága. Az OBC-k meghatározására egy 1953-ban felállított kritériumrendszer (Kaka Kalekar-jelentés) tesz kísérletet, mely szerint a szempontok a következők: 1. alacsony társadalmi státus a hagyományos hindu kasztrendszerben; 2. az általános iskolai előmenetel hiánya; 3. alacsony részvétel vagy a részvétel teljes hiánya a kormányintézményekben (politikai, bürokratikus befolyás); 4. alacsony részvétel vagy a részvétel teljes hiánya a gazdaságban és a kereskedelemben (gazdasági hatalom). A Kalekar-jelentés végső soron belebonyolódik a saját maga állította csapdába (kettős kritériumrendszer), és kimondatlanul ugyan, de gyakorlatilag kivitelezhetetlennek tekinti e csoportok pontos megjelölését, és ebből adódóan az előrelépésüket segítő törvény implementálását.
3. A CSDS (*Center for Social Development Studies*) nevű, delhi központú kutatóintézet legutóbbi felmérése szerint az indiai írott és elektronikus média nyolcvan–kilencven százalékát felső kasztbeliek irányítják, éles ellentétben a lakosság származási összetételével, ahol – államonkénti eltérésekkel – átlagosan negyven–ötven százalékra tehető az alsó kasztbeliek, dalitok és egyéb szociálisan hátrányos helyzetű csoportok (törzsi népek, illetve gazdaságilag marginalizált mozlimok, keresztények) aránya. Az adatokat a CNN IBN India kereskedelmi hírcsatorna publikálta 2006 májusában.
4. A felmérés pontosságát, módszertani vitathatóságát a mai napig sok szakmai kétely övezi.
5. A csoportmutatók között szerepelnek: házassági kor tizenhét év alatt, azon öt és tizenöt év közötti gyerekek száma, akik soha nem ültek iskolapadban, ivóvízforrás fél kilométernél távolabb a háztartások ötven százalékában, stb.
6. Az utcai események legtragikusabb mozzanataként egy tiltakozó diák felgyújtotta magát.
7. A Mandal-jelentés három nagy csoportot jelöl meg: társadalmi és oktatásbeli hátrányokkal rendelkező osztályokat (!) (*socially and educationally backward classes*, OBC), alacsony kasztbelieket (*scheduled casts*) és hátrányos helyzetű törzsi csoportokat (*scheduled tribes*).
8. Arjun Singh, a humán erőforrások minisztere kezdeményezésére lépéseket tettek a kvótarendszer további kiterjesztésére a központi informatikai, menedzsment-felsőoktatási intézményekben, s a kvóták ösztől életbe lépnek. A látványos utcai megmozdulások, a kiterjedt médiafigyelem erős középosztálybeli ellenállásra engednek következtetni, a legutóbbi közvélemény-kutatás azonban ezzel ellentétes eredményre jutott: az érintett intézményekben tanuló diákok ötvenhét százaléka teljesen egyetért az új rezervációs rendszer bevezetésével (huszonhét százalék ellenzi), egy másik tábla szerint pedig a diákok hetvennyolc százaléka a kvótarendszer további fejlesztésével is egyetért.
9. A Mandal-jelentés mostani ellenzői közül is sokan úgy látják, hogy a több mint tíz évvel ezelőtti bírósági döntést most foganatosítani kívánó Arjun Singh, a humán erőforrások minisztere

- valójában saját politikai aspirációit igyekeznek beteljesíteni a kérdés újbóli felvetésén keresztül, azaz dalit választók tömegeit igyekeznek maga mellé állítani az eljövendő választások felé kacsintva, versenyre kelve a mostani miniszterelnökkel, Manmohan Sighel. Tény, hogy a probléma komoly politikai horderóval bír, és India változó demográfiai jellemzőinek ismeretében még a korábban túlnyomórészt felső kasztbeli választókat megszólító jobboldali párt, a BJP (*Baratya Janatha Party*) sem engedheti meg magának azt a politikai hazardjátékot, hogy egy kvótarendszert ellenző kijelentéssel elriassza az alacsony kasztbeli, volt kaszton kívüli *dalit* választókat. Az előbbi feltételezéseket megcáfolni látszik az a 2006. június 10-én a CNN-IBN médiafelmérése nyomán nyilvánosságra hozott statisztika, mely szerint a diákok nyolcvannégy százalékának további választási preferenciáit nem befolyásolja a 2006-os kvótavita.
10. Mathew bírót idézi B. Sivaramayya 1997:225.

IRODALOM

DUMONT, LOUIS

1981 *Homo Hierarchicus: The caste system and its implications. (Nature of human society.)* Chicago: University of Chicago Press.

GUPTA, DIPANKAR

2004 Introduction: The certitudes of caste: When identity trumps hierarchy. *In* uő: *Caste in question. Identity or hierarchy?* 9–21. London: Sage.

2006 Sweeping statement. *Hindustan Times*, June 12.

SIVARAMAYYA, B.

1997 The Mandal judgement: a brief description and critique. *In* *Caste. Its twentieth century avatar.* M. N. Srinivas, ed. New Delhi: Vedams.

SRINIVAS, M. N.

1972 *Social change in modern India.* Bombay: Oriental Longamn.

ZSUZSA ÁRENDÁS

Caste and social equality? A discussion in India of the 21th century

Students occupied some of the places of symbolic meaning in New Delhi in the last few months. Local media broadcasted about the hunger-strike of the students of AIIMS, the All India Institute of Medical Sciences, the street demonstration of the students of IIT, the Indian Institute of Technology and IIM, the Indian Institute of Management among others. They wanted the retreat of Arjun Singh, the minister for human resources of the central government of India. They also at the same time Singh's plans concerning the so-called reservation system. The author will describe and analyse the social background of this phenomenon and the reactions against it.